

Володимир Попик

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ

За останні півтора десятиліття українська біографістика, як і інші галузі соціогуманітарних наук, пройшла шлях стрімкого зростання. Повернення імен незаслужено забутих і репресованих співвітчизників, відновлення і утвердження гуманістичних засад у житті суспільства, а разом з цим і "людського виміру" у погляді на історичне минуле України, обумовили загальне посилення інтересу до біографічної літератури. На шпальтах центральних і регіональних газет, в історичних, суспільно-політичних, літературно-художніх і інформаційних виданнях (журналах, альманахах, збірниках різних типів) з'явилися тисячі біографічних публікацій - від коротеньких аматорських розвідок до ґрунтовних наукових статей і нарисів про життя й діяльність відомих і менш знаних представників українського національного і суспільно-політичного руху, борців за українську державність, діячів освіти, науки, і культури. З'явилися підготовлені з використанням великих масивів документальних матеріалів монографічні дослідження, присвячені окремим визначним громадсько-політичним і державним діячам, митцям, вченим, освітянам - українцям і представникам етнічних меншин в Україні¹, а поряд з ними - фундаментальні праці, в яких власне історичні події подано і проаналізовано через життєвий шлях десятків і сотень людей, наведено мало відомі до того факти з їхніх біографій². Це - шлях до принципово нового рівня досягнення вітчизняного минулого.

Кількість біографічних публікацій різних типів продовжує невпинно збільшуватись. Зростає і їхній науково-інформаційний рівень. Показовим є те, що перший випуск започаткованої Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського довідково-бібліографічної серії "Джерела української біографістики"³ хронологічно охоплював півтора століття - від середини ХІХ - до кінця ХХ ст., а другий - вирішено присвятити виключно публікаціям кількох останніх років - настільки просторою є зібрана його упорядниками бібліографія.

Ще на зорі одержання Україною незалежності стала очевидною необхідність систематизації і узагальнення нагромаджуваних біографічних матеріалів у словниках і довідниках. Уже на середину 90-х років ХХ ст. кількість "повернутих" вітчизняній історії імен значно перевищила наявну у старих (дореволюційних, радянських та діаспорних) енциклопедичних та словникових виданнях. Проте сама логіка розвитку науково-дослідного процесу не давала можливості на етапі бурхливого нагромадження фактичного матеріалу безпосередньо перейти до формування і випуску фундаментальних - багатотисячних за кількістю імен - друкованих біографічних словників. За своїм змістом їхні рукописи застарівали, ще не дійшовши до друкарського верстата.

Між тим інтереси широкого загалу і потреби загальноосвітньої та вищої школи настійно вимагали появи книжок, які б через життєписи достойників представили всю повноту української історії і культури, гідно репрезентували молоду незалежну державу світові. Тому першочерговим і невідкладним у 90-х роках ХХ ст. об'єктивно постало завдання підготовки і видання спочатку стислих - до ста, трьохсот, п'ятисот персоналій - біографічних словників, довідників, альманахів, які б охоплювали імена найвідоміших діячів України - тих, з якими в уявленнях співвітчизників пов'язані консолідація української нації, її здобутки і традиції, утвердження в колі європейських народів. На наш погляд, це завдання в цілому успішно реалізовано зусиллями видавничих центрів, які випустили низку науково-популярних книжок, зокрема в рамках презентаційних проєктів загальнонаціонального рівня "Золоті імена"⁴.

Водночас в Україні розгорнулася підготовка до видання здебільшого теж популярних, але значно ближчих до завдань фундаментальної науки, біографічних словників і довідників, збірників - регіональних, галузевих, тематичних, нерідко присвячених окремим установам, організаціям, навчальним закладам. Вони неоднорідні за своїм науково-

методичним рівнем, мають багато недоліків. Проте є безумовним значення їх як джерела і основи для майбутнього ґрунтовнішого пошуку, адже ними введено (або повернено) до наукового обігу нові імена і біографічні матеріали. На наш погляд, у сучасних умовах будь-яка нова біографічна інформація, яка розширює коло введених до наукового обігу персоналій і при цьому має хоча б стислий бібліографічний апарат, становить безперечний інтерес, незважаючи на певні науково-методичні хиби.

Окрему групу складають словникові видання підготовлені на високому науково-методичному рівні у провідних академічних і відомчих науково-дослідних установах та провідних університетах України⁵.

Важливим етапом у розвитку сучасної української словникової біографістики став вихід у світ багатих на біографічні матеріали праць енциклопедичного характеру: однотомної "Малої енциклопедії етнодержавознавства"⁶, 4-го тому "Енциклопедії української діаспори"⁷, "Довідника з історії України", який спочатку з'явився у двох частинах, а невдовзі був перевиданий однією книжкою⁸; продовжуваної серії біографічних довідників "Українська біографістика в іменах" (на 2003 р. випущено 10 книжок), створеної зусиллями вчених Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України; нарешті - підготовлених академічними інститутами фундаментальних енциклопедичних видань - першого та другого томів "Енциклопедії сучасної України" (К., 2001-2004), першого - "Енциклопедії історії України" (К., 2003), п'яти томів шеститомної "Юридичної енциклопедії" (К., 1998-2004). Принципове значення для активізації наукового пошуку у цьому напрямі має також поява сучасних путівників по особових фондах державних архівів і бібліотек⁹.

Однак вся сукупність наявних нині енциклопедичних і словникових видань не в змозі забезпечити потребу у достовірній біографічній інформації не тільки професійних дослідників, а й тих, хто просто цікавиться вітчизняною історією і культурою. Тому академічна наука ще від початку 90-х років ХХ ст. обрала одним з пріоритетних напрямів біографічних досліджень створення національного біографічного зводу (масштабного масиву біографічної, бібліографічної та допоміжної документальної інформації), який би охоплював десятки тисяч імен співвітчизників. На актуальності розв'язання цього завдання - ввести до наукового обігу систематизовані і точні дані про якомога більше коло наших заслужених громадян, що забезпечить зростаючі інформаційні потреби сфер освіти, науки, культури, державного управління, сприятиме репрезентації України у світі, наголошував ще у середині 90-х років минулого століття один з провідних вчених-гуманітаріїв сучасної України академік НАН України Я. Д. Ісаєвич¹⁰.

Вказане вище наукове завдання - формування всеохоплюючого загальнонаціонального банку біографічної та біобібліографічної інформації, як основи для забезпечення передусім дослідницьких і освітніх потреб, а також - практичного підґрунтя для створення біографічних словників і довідників різних типів, нині розв'язує Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Його важливим досягненням, поряд з розробкою методичних засад створення фундаментального багатотомного Українського біографічного словника (УБС¹¹), стало формування електронної бази біографічної інформації, що вже нині містить: понад 17 тисяч імен співвітчизників, а також зарубіжних дослідників України та пропагандистів української історії й культури і продовжує безперервно поповнюватись; обширну біобібліографію; дані про вітчизняних і зарубіжних дослідників-біографістів. Підготовлений на її основі Реєстр імен до УБС на літери "А" і "Б" повністю відредагований) нараховує понад 3 тисячі одиниць.

У перші роки діяльності Інституту біографічних досліджень створювана ним розгалужена База даних Українського біографічного словника (БД УБС), згідно з розробленою Концепцією програмно-комп'ютерного забезпечення підготовки та видання УБС, розглядалася передовсім як суто службовий, а отже недоступний для широкого кола користувачів, масив інформації і робочий інструмент, за своїми технічними

характеристиками і способом функціонування призначений для забезпечення підготовки традиційних книжкових словникових та бібліографічних видань¹². Проте стрімкий прогрес впродовж останніх років програмно-технічного комп'ютерного забезпечення, а також електронних інформаційних мереж закономірно відкрив перед інститутом перспективи принципово вищого порядку і висунув на перший план актуальне науково-технічне завдання - формування спеціально призначених для широкого доступу користувачів електронних мереж в Україні і світі до масивів біографічної та біобібліографічної інформації.

Такі підходи відповідають сучасним світовим і вітчизняним тенденціям розвитку науково-інформаційної сфери, яка сьогодні все тісніше поєднує досягнення соціогуманітарних наук з новітніми інформаційними технологіями. Світ нині знаходиться на етапі стрімкого переходу від традиційної книжкової до комп'ютерно-мережевої інформаційної культури. Це цілком стосується й України, яка інтенсивно розвиває власні національні науково-інформаційні ресурси. Вже сьогодні, наприклад, щоденна кількість користувачів мережі Інтернет, які звертаються до бібліографічних і повнотекстових ресурсів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, перевищує кількість відвідувачів у її читальних залах. При цьому йдеться про користувачів з усіх регіонів країни і зарубіжжя, що свідчить про реальне перетворення НБУВ на загальнонаціональний віртуальний науково-інформаційний центр.

У жовтні 2004 р. Міністерство юстиції України зареєструвало спільний наказ Міністерства освіти і науки, Національної академії наук та Вищої атестаційної комісії України про електронні наукові фахові видання, публікація у яких буде визнаватися ВАКом при розгляді дисертаційних справ. Безперечно, це стане новим важливим стимулом розвитку вітчизняних науково-інформаційних ресурсів у електронній мережі, по-суті відкриває перед цією справою необмежені горизонти.

Сучасні комп'ютерно-технологічні новації не оминули і словниково-біографічної справи. Більшість країн Європи і Америки, які давно мають достатньо насичені біографічними матеріалами загальні і галузеві енциклопедії та фундаментальні книжкові біографічні багатотомники (здебільшого на 15-20 тисяч імен), приступили до створення масштабних біобібліографічних ресурсів - електронних біографічних словників та біографічних архівів. Електронні біографічні словники - це, як правило, суто інформаційні (а не дослідницькі) інтернет-проекти, побудовані на використанні статей раніше (часто - давно) виданих словників і енциклопедій. Таким є, зокрема, "Русский биографический словарь", в основу якого покладено біографічні статті, опубліковані ще на рубежі XIX-XX ст. у відомому Енциклопедичному словникові Брокгауза і Єфрона. Електронні біографічні архіви, що зародилися в останні десятиліття XX ст. (спочатку у вигляді архівів на мікрофлішах, примірники яких зберігалися у найбільших бібліотеках), мають потенційну можливість стати складно структурованими інформаційно-біографічними ресурсами, проте все ще перебувають у зародковому стані. Як правило, вони містять лише переліки імен, коротку бібліографію та посилання на інші електронні ресурси, де можна відшукати повнотекстові біографічні статті та інші матеріали. Нині в Росії задекларовано формування Великого російського біографічного словника - він власне має бути справжнім електронним біографічним архівом: до списків діячів у ньому передбачається додавати поряд зі словниковими біографічними статтями біографічні матеріали, опубліковані у різних виданнях, та бібліографічні посилання. Архів міститиме також численні науково-довідкові додатки.

Для сучасної України створення доступного широкому колу користувачів національного електронного біографічного архіву матиме особливе значення. "Український біографічний архів" (УБА), над яким Інститут біографічних досліджень НБУВ у співпраці з Українським мовно-інформаційним фондом НАН України розгорнув роботу у 2004 р., має формуватися не на базі вже раніше опублікованих вітчизняних енциклопедій і біографічних словників - їхніх матеріалів для цього вкрай недостатньо, а, з певним

випередженням, паралельно із підготовкою фундаментального книжкового біографічного зводу.

Такий алгоритм роботи дасть можливість цілком використати переваги сучасних комп'ютерних технологій над традиційними книжково-видавничими. Чи не головна з них полягає у можливості постійного поповнення новими матеріалами і вдосконалення структури, уточнення біографічних даних і бібліографії УБА одночасно на всі літери абетки, створення оновлених версій. УБА є "живим", рухливим проектом, розрахованим на перманентний розвиток. Підготовлені і систематизовані згідно з відповідними методичними вимогами Інституту біографічних досліджень матеріали на середні і прикінцеві літери абетки не будуть роками лежати "мертвим капіталом", що неминуче при створенні книжкового багатотомника, а швидко ставатимуть надбанням широкого загалу.

Електронний Український біографічний архів - складний за своєю побудовою інформаційний ресурс. Його основними структурними елементами, що розбудовуються нині на основі сформованих інститутом баз даних, мають стати:

- Реєстр імен (або "Словник") - вже наявний в Базі даних УБС перелік імен з короткими дефініціями;
- Біографічні статті-довідки (обсягом до 2-3 тис. знаків) - їхні зразки (близько 350) на літеру "А" підготовлено для I випуску збірника "Матеріали до УБС"; нині завершується робота над другим збірником на літеру "Б".
- Короткі статті-довідки супроводжуються бібліографією (найважливішою) та посиланнями на архівні фонди; в УБА вони матимуть також, по можливості, іконографію;
- Розширена бібліографія, яка повинна періодично поповнюватись;
- Великі біографічні статті, написані спеціально для книжкового варіанту УБС, згідно з вимогами редакційної інструкції. При цьому концепція УБА передбачає, що розгорнуті біографічні статті можуть тривалий час бути не до всіх імен, внесених до Реєстру - вони мають включатися до УБА в міру підготовки їх кваліфікованими авторами;
- Джерелознавчі коментарі (зокрема щодо уточнення даних про дати народження і смерті, важливих подій життя і діяльності, родинних зв'язків тощо);
- Іконографія, різного роду фото та образотворчі матеріали, малюнки та креслення - все те, що відобразило внесок особи в історію, науку, культуру;
- Аудіо- та відеоматеріали. Можливо, вони стануть додатками до порівняно невеликої кількості статей, але можливість цього передбачено від самого початку. З технічного погляду включення подібних матеріалів до сучасних електронних архівів, зокрема на веб-сайтах українських теле і радіокомпаній, стало вже звичайною справою. Проте складнішим питанням у нинішніх умовах є вирішення правових питань щодо можливості подання в УБА таких додатків;
- Архів біографічних статей із енциклопедій, словників, довідників, альманахів (як окрема, чітко окреслена рубрика УБА). Основна вимога до відбору їх:: це має бути тільки словникова біографічна стаття, написана за всіма енциклопедичними канонами;
- Текстові додатки різного характеру і змісту: наукові та науково-популярні статті про особу, або статті, документи, у яких особа згадується. До цієї рубрики передбачається приєднати, передовсім, тексти всіх статей і матеріалів, опублікованих у виданнях Інституту біографічних досліджень, а також інших установ і організацій, окремих авторів, які співпрацюють, зрозуміло, за їхньою згодою та з повним збереженням авторських прав;
- Генеалогічні таблиці та інші додаткові матеріали; хронологічні, географічні покажчики; довідки про установи, організації, чини, ранги, нагороди, премії тощо;

- Відомості про авторів статей і матеріалів УБА, дослідників-біографістів, вітчизняні та зарубіжні центри біографічних досліджень.

Особливого значення набуває забезпечення в УБА ефективної, а разом з тим - простої і зручної для користувачів системи навігації: пошуку, самостійної систематизації матеріалів за хронологічними, територіальними, суспільно-політичними, етнічними, конфесійними, культурно-мистецькими та іншими критеріями, професійними сферами діяльності тощо.

Така розробка, програмно-технічні аспекти якої нині опрацьовує Український мовно-інформаційний фонд НАН України, що набув багатий досвід роботи над українськими електронними словниками, безперечно є новаторською, інноваційною. Формування машинного інформаційного ресурсу в галузі біографістики відкриє перед спеціалістами всієї України і українського зарубіжжя принципово нові можливості використання, систематизації, аналізу і історико-соціологічної інтерпретації біографічних матеріалів, одержання на цій основі приросту знань. Ми сподіваємося також, що сучасні програмно-технічні можливості, покладені в основу роботи над УБА, вже у найближчі роки відкриють можливість створити навколо електронного Українського біографічного архіву віртуальну всеукраїнську біографічну лабораторію, тобто залучити до праці над УБА на засадах рівного партнерства фахівців установ і навчальних закладів міністерств освіти і науки, культури і мистецтв, Державного комітету архівів України, інших відомств, а також наукові і громадські організації, недержавні дослідницькі осередки.

Національний науково-інформаційний біографічний ресурс, який буде формуватися і оновлюватися спільною працею вчених академічних установ і дослідників з усіх регіонів України та української діаспори, стане справді вагомим, конкурентоспроможним із зарубіжними аналогами, інноваційним здобутком, який служитиме справі піднесення вітчизняної науки, освіти і культури, іміджу України в світі.

1. Гуржій О. І. Гетьман Іван Скоропадський. - К., 1998; Сарбей В. Г., Москвич Л. Г. Академік УАН Орест Іванович Левицький (1848-1922 рр.): Життєпис, бібліографія його праць і праць про нього. - Л., 1998; Загайкевич М. П. Михайло Вербицький: сторінки життя і творчості. - Л., 1998; Мельник Я. І. З останнього десятиліття Івана Франка. - Л., 1999; Верба І. В. Олександр Оглоблін. Життя і праця в Україні. - К., 1999; Литвин С. Х. Симон Петлюра у 1917-1926 роках: Історіографія та джерела. - К., 2000; Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. - К., 2000; Апанович О. М. Федір Павлович Шевченко: Історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина: Спогади та історіографічний аналіз. - К., 2000; Вихованець Т. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі. - Острог, 2001; Матвеева Л. В. Юліан Кулаковський. - К., 2002; Матяш І. Б. Зірка першої величини: Життєпис К. М. Грушевської. - К., 2002; Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. - К., 2003.
2. Нариси з історії національного руху. (Гол. ред. - В. Г. Сарбей). - К., 1994; "Українське питання" в Російській імперії". В 3-х ч. (Гол. ред. - В. Г. Сарбей). - К., 1999; Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946. - К., 1998; Ковалюк Р. Т. "Український студентський рух на західних землях. ХІХ-ХХ ст." - Л., 2001; Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси. - К., 2001; Заремба С. З. Нариси з історії українського пам'яткознавства. - К., 2002.
3. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. (НБУВ; Ін-т біографічних досліджень; Упоряд.: Т. В. Куриленко, Н. І. Мельник, О. М. Яценко). - К., НБУВ, 2004.
4. Видатні діячі України минулих століть. Меморіальний альманах. - К.: Євроімідж, 2001; Золота книга української еліти. Інформаційно-імідженвий альманах. У 6-ти т. Т. 1-2 [Істор. частина]. - К.: Євроімідж, 2001; Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. / Золоті імена України. - К.: Євроімідж, 2002.

5. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.): Склад, суспільна і політична роль: Історико-генеалогічне дослідження. - Л., 2000; Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради: Біограф. довідник. - К., 1998; Уряди України у XX ст.: Наук.-документ. видання. - К., 2001; Ганіткевич Я. Українські лікарі-вчені першої половини XX століття та їхні наукові школи: Біографічні нариси та бібліографія. - Л., 2002; Романюк М. М. Оратаї журналістської ниви: Українські редактори, видавці, публіцисти. - Л., 2002.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Кер. авт. кол. - акад. АПрН Ю. І. Римаренко. - К., 1996.
7. Енциклопедія Української Діаспори. Т. 4 (Австралія - Азія - Африка) / Наук. тов-во ім. Шевченка, НАН України. Головн. ред. - іноз. член НАН України проф. В. Маркус. - К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995.
8. Довідник з історії України. (А-Я). Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка; Інститут історичних досліджень. За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-е вид., доопр. і доп. - К., 2002.
9. Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. - К., 1994; Видатні вчені Національної академії наук України: Особові арх. та рукоп. фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній б-ці України ім. В. І. Вернадського (1918-1988). Путівник / НБУВ; Уклад.: О. С. Боляк та ін., відп. ред. - акад. НАН України О. С. Онищенко. - К., 1998; Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник / НБУВ. Ін-т рукопису; Уклад.: О. С. Боляк та ін.; відп. ред. - акад. НАН України О. С. Онищенко. - К., 2002; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Путівник. Вип. 1. - К., 2003.
10. Ісаєвич Я. Д.. Біографічний словник - національний пріоритет // Українська біографістика. Зб. наук. праць. Вип. 1. - К., 1996. - С. 7-9.
11. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. - К., 1996. (Розд. 4. Український біографічний словник (УБС): Методологія, сучасний стан та перспективи створення. - С. 129-158); Редакційна інструкція Українського біографічного словника // Українська біографістика. Зб. наук. праць. Вип. 1. - К., 1996. - С. 50-58; Чишко В. С. Основні принципи створення Українського біографічного словника // Українська біографістика. Зб. наук. праць. Вип. 2. - К., 1999. - С. 6-18.
12. Шостак В. О., Чишко В. С. Деякі питання програмно-комп'ютерного забезпечення Українського біографічного словника // Українська біографістика. Зб. наук. праць. Вип. 1. - К., 1998. - С. 115-126; Кислов В. В., Яценко О. М. Нові парадигми інформатики та основи комп'ютерного забезпечення біографічних досліджень // Там само. - С. 130-133; Чишко В. С. Біографічна традиція. - С. 149-159.

